

ПРИЛОЗИ МИЛАНА КАШАНИНА У НОВОСАДСКОМ ЈЕДИНСТВУ (1919–1921)*

МИЛИЦА ЂУКОВИЋ

(ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ, БЕОГРАД)

tiskicvet38@gmail.com

Анстракт: У раду се анализирају текстови Милана Кашанина, објављени у *Јединству*, новосадском „органу Демократске странке”, у периоду од 1919. до 1921. године. Најчешће именован као „стални дописник” или „специ(ј)ални дописник”, Милан Кашанин, који у Паризу борави током студија, у *Јединству* објављује извештаје са мировне конференције у Паризу, интервју са политичаром Анте Тресићем Павичићем, али и чланке завидне литерарне вредности – путопис „Париз” и есеј „Београд и Загреб”. У раду се детаљно пореде путопис „Париз” Милана Кашанина, објављен у *Јединству* 1919. године и путопис „Писма из Париза” Милоша Црњанског, објављен у загребачком часопису *Нова Европа* 1921. године, при чему се, у овом поређењу, издвајају аналогije на тематско-мотивском, стилском и поетичком плану између путописа Милана Кашанина и путописа Милоша Црњанског. Основно стилско средство путописа Милана Кашанина – контраст – уочава се и анализира и у есеју „Београд и Загреб”. Циљ овог рада било би указивање на високу књижевну вредност прилога Милана Кашанина објављених у *Јединству*, као и истицање књижевноисторијског значаја путописа „Париз”, посебно кроз поређење са две године касније објављеним путописом „Писма из Париза” Милоша Црњанског.

Кључне речи: Милан Кашанин, Милош Црњански, *Јединство*: орган Демократске странке (1919–1921), путопис, Париз, контраст

Први број *Јединства*, органа Демократске странке, објављен је 20. априла 1919. године. Први уредник *Јединства* био је композитор Петар Коњовић. О Петру Коњовићу Милан Кашанин написао је оглед, који је првобитно објављен у *Летопису Матице српске* (1973) да би годину

* Овај рад настао је као резултат истраживања спроведених на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (178024), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

дана касније био унет у књигу *Сусрети и писма*. У есеју „Петар Коњовић” Кашанин је укратко скицирао Коњовићев животни пут и набројао многобројне средине у којима је његов пријатељ живео, као и различите професије у којима се окушао. Свестрана уметничка природа, Петар Коњовић, поред музике, бавио се уједно и позориштем, књижевношћу, али и политиком. Кашанин је у свом есеју приметио како је овај уметник „[...] с великом радозналошћу и разумевањем [...] посматрао политички живот код нас и у свету, што није баш карактеристично за композиторе.”¹ Занимања Петра Коњовића, која је Кашанин навео, била би „народни учитељ по селима, диригент хора по паланкама, издавач књига, писац либрета и песама, потпредседник провизорне покрајинске владе, оснивач и уредник локалних листова, народни посланик, директор опера, управник позоришта, професор и ректор музичке академије, директор музиколошког института, композитор, музиколог, новинар и есејист [...]”². Године 1900, као ученик сомборске Учитељске школе, Коњовић на наградни конкурс Матице српске послао је збирку песама *Mea carmina*, која је одбијена и остала је у рукопису.³ Од 1904. до 1906. године, Коњовић је студирао композицију и дириговање на Прашком конзерваторијуму. Из овог периода значајно је његово писмо упућено Аркадију Варађанину, уреднику *Женског света*, у којем млади студент саопштава намеру да покрене *Српски музички лист* и моли Варађанина да у свом часопису објави вест о овој намери, као и да српској читалачкој, посебно женској публици, препоручи будући *Српски музички лист*.⁴ Иако Коњовић није успео да реализује своју замисао, или због недовољног броја претплатника или због чињенице да је лист идентичног назива годину дана раније, 1. (14) јануара 1903. у Новом Саду покренуо Исидор Бајић⁵, ипак је важан пода-

¹ Милан Кашанин, „Петар Коњовић”, у: *Сусрети и писма. Пронађене ствари. Мисли*. Изабрана дела, књ. 6, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 125.

² *Нав. дело*, стр. 123.

³ Милана Бицики, „Петар Коњовић и Матица српска”, у: *Живот и дело Петра Коњовића: зборник радова са научног скупа одржаног од 25. до 27. октобра 1983, поводом 100-годишњице композиторовог рођења*, уредник Димитрије Стефановић, САНУ, Београд, 1989, стр. 105-106.

⁴ Видети: Мр Милана Бицики, „Једно необјављено писмо Петра Коњовића”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 74, 1983, стр. 167-171.

⁵ У тексту „Једно необјављено писмо Петра Коњовића” Милана Бицики изнела је тврдњу „*Српски музички лист* није уопште изашао.” У Библиотеци Матице српске, под сигнатуром Мк 49/1903, сачувано је осам бројева Српског музичког листа који је 1. (14) јануара 1903. године у Новом Саду покренуо и уређивао Исидор Бајић. Међу сарадницима, у ових осам бројева, нема Петра Коњовића, што може указати на чињеницу да Коњовић за постојање овог листа није знао.

так да још као студент Коњовић размишља о покретању једне периодичне публикације. Од 1906. до 1914. године Коњовић борави у Земуну, где постаје оснивач и власник књижарско-издавачког завода „Напредак”⁶, од 1912. до 1914. године непрекидно је присутан у српској журналистици,⁷ 1917. године у Загребу доживљава велики успех са опером „Вилин вео”,⁸ да би, по окончању рата, из Загреба прешао у Нови Сад, где постаје заменик председника привремене Народне управе⁹ и уредник политичког гласила *Јединства*. У исто време кад и Петар Коњовић, и Милан Кашанин из Загреба прелази у Нови Сад, где постаје секретар Пресбириа и сауредник *Српског листа*.¹⁰ На Коњовићев наговор, Кашанин из Новог Сада одлази у Париз на студије:

За мене, бављење у Новом Саду је била пролазна етапа, у којој није ослабела већ ојачала моја жеља да наставим студије на универзитету и да их наставим у Паризу. Коњовић ме је храбрио у мојој намери, стављајући ми у изглед да будем дописник његовог листа кад га буде покренуо, па и државну стипендију кад се буду средиле прилике у земљи.¹¹

Период од 1919. до 1923. године Милан Кашанин провео је на студијама у Паризу. О том периоду свог живота Кашанин је оставио податке у интервјуу Драгославу Адамовићу:

Више него иједно путовање, оставило је у мени трага борављење у Паризу,

⁶ Видети: Милана Бикицки, „Петар Коњовић, оснивач и власник књижарско-издавачког завода „Напредак”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 31, св. 2, 1983, стр. 299–307.

⁷ Театролошке студије Коњовић објављује у *Бранковом колу*, *Србобрану*, *Позоришту*, *Покрету*, док у *Летопису Матице српске*, објављује некрологе српским композиторима, глумцима и редитељима (нпр. Мити Топаловићу и Димитрију Ружићу), али и поезију („Мистерије”) и студије о српској музици и српским певачким друштвима. Видети: Милана Бикицки, „Петар Коњовић и Магица српска”, у: *Живот и дело Петра Коњовића: зборник радова са научног скупа одржаног од 25. до 27. октобра 1983, поводом 100-годишњице композиторовог рођења*, уредник Димитрије Стефановић, САНУ, Београд, 1989, стр. 105–116.

⁸ О овоме видети: „Преписка између Петра Коњовића и Тихомира Остојића”, приредила Надежда Мосусова, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 19, св. 1, 1971, стр. 153–170.

⁹ Видети: Милан Кашанин, Светислав Марић, *Преписка двојице младића*, приредио Предраг Вукадиновић, Матица српска, Нови Сад, 1991, стр. 138.

¹⁰ „Крајем новембра скупштина је изгласала уједињење Војводине и Србије, изабрала Јована Лалошевића за председника привремене Народне управе, заправо покрајинске владе, Петра Коњовића за његовог заменика, а Кашанина за секретара Пресбириа и сауредника *Српског листа*”. Исто, стр. 138.

¹¹ Милан Кашанин, „Петар Коњовић”, у: *Сусрети и писма. Пронађене ствари. Мисли*. Изабрана дела, књ. 6, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 120.

у коме сам провео четири године као студент, а потом чешће у њега навраћао. У Паризу нисам само на Сорбони слушао предавања из историје уметности и књижевности, нити проводио дане само по библиотекама. Спремати се за испите могао сам и у нашој земљи. Више но у соби и по учионицама, ја сам у Паризу проводио време у шетњама поред Сене, по парковима, трговима, позориштима, галеријама, музејима, у одлажењу у радионице сликара и вајара, у Сен Жермен, Шартр, Версај, Шантији. Моја велика открића нису била књижевна дела него сликарство, архитектура и музика, чији су ми симболи били и остали Гоја, Сезан, Бетовен, Палладио и Мансар.¹²

Од 1919. до 1921. године Милан Кашанин сарађује у *Јединству*, „органу Демократске странке”. Најчешће именован као „стални дописник” или „специални дописник”, Милан Кашанин у *Јединству* објављивао је извештаје са мировне конференције у Паризу, репортаже о свакодневном животу у Паризу, интервју са Анте Тресићем Павичићем, есеј и путопис. Кашанинове дописе са мировне конференције у Паризу одликује актуелност, ангажованост¹³ (полемика са радикалима, првенствено Пашићем и Веснићем) и лична заинтересованост за судбину српског народа и одређење државних граница Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, посебно заинтересованост за разграничење Војводине од Мађарске и Румуније, а пре свега за одређење граница Кашаниновог завичаја (Барање), о чему сведоче текстови „Баја и Барања”, „Бајски трокут”, „Границе наше државе”, „Румунија није задовољна”, „Војводина на конференцији”, „Границе у Војводини”, „Долазак мађарске делегације у Париз”, „Текст уговора с мађарском државом” и др.

Од свих Кашанинових текстова објављених у *Јединству*, највећу уметничку вредност поседује, несумњиво, путопис „Париз”. Објављен у два броја *Јединства*, 4. маја и 1. јуна 1919. године, путопис „Париз” Мила-

¹² Драгослав Адамовић, „Милан Кашанин (1895–1981)”, у: Милан Кашанин, *Камена открића. Случајна открића*. Са Миланом Кашанином. *О Милану Кашанину, Изабрана дела*, књ. 8, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 270–271.

¹³ Пишући о *Јединству*, у књизи *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Душан Попов приметио је да „иако се новосадски дневник ограничавао на преношење вести Пресби-роа, био је једно време веома привлачан због специјалних извештаја из Париза младог књижевника Милана Кашанина, новосадског ђака, који је на Сорбони студирао историју уметности и упоредну историју књижевности. [...] Мада је више нагињао дописима књижевне и уметничке садржине велика важност збивања на Мировној конференцији, где се радило о судбини његовог завичаја, узбудила га је толико да је са жаром и преданошћу правог новинара и са страшћу националисте извештавао о стању југословенске ствари на овом међународном скупу.” Видети: Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Матица српска, Нови Сад, 1983, стр. 57.

на Кашанина, по жанровским, поетичким и стилским карактеристикама умногоме наликује путопису „Писма из Париза” Милоша Црњанског, објављеном у наставцима, 1. априла, 11. априла, 21. априла, 1. маја, 11. маја, 11. јуна и 1. јула 1921. године, у загребачком часопису *Нова Европа*. На основу преписке између Милана Кашанина и Светислава Марића, обелодањене у књизи *Преписка двојице младића*, може се сазнати да су у исто време, 1921. године, Милан Кашанин и Милош Црњански боравили у Паризу, али да се ни једном нису срели, као и да је млади париски студент из новина сазнао да се аутор *Лирике Итаке* верио са Видом Ружић.¹⁴ Исто тако, 1921. године Милан Кашанин у *Јединству* објављује дописе насловљене „Писма из Париза” или „Писмо из Париза”, али у питању су репортаже без икаквих литерарних претензија.

Важан је и податак да је и Црњански био сарадник *Јединства*. Током прве године излажења овог гласила – 18. јуна 1919. године у њему је објавио чланак „Војводини” (близак по идејама, како чланку Тихомира Остојића „Ми Војвођани и држава”, тако и путопису „Париз” Милана Кашанина), 28. јуна 1919. године приказ књиге *Ex Ponto*, насловљен „Иво Андрић”, а 12. јула исте године и политички чланак „Васпитање и револуције”.¹⁵ Извесно је и да је млади песник и публициста Црњански, будући сарадник Коњовићевог гласила, (мање или више уредно) добијао његове бројеве у којима је могао да прочита и Кашанинов путопис „Париз”.

Између путописа Црњансковог „Писма из Париза”, објављеног 1921. године у *Новој Европи* и Кашаниновог путописа „Париз”, објављеног 1919. године у *Јединству*, могу се уочити бројне аналогije, како на жанровском, тако и на тематско-мотивском и реторичко-стилском плану. Означена у библиографији *Нове Европе* као „репортажа”, „путописна репортажа”, „поетски путопис”, „поетска путописна репортажа” и „поетска путописна епистола”¹⁶, „Писма из Париза” Милоша Црњанског по

¹⁴ Милан Кашанин, тако, пише Светиславу Марићу: „Црњанског још нисам видео. Не знам зашто, но не волим уметнике, и готово ме стид што ћу бити у њиховом друштву,” „Шта велиш на Лазаревићев чланак о Црњанском? Црњански је овде, но непријатно ми да му одем сад, када нисам пре.” „Да се Милош Црњански верио с Видом Ружићевом, читао сам у новинама. Она је била овде, но ја је не познајем.” Видети: Милан Кашанин, Светислав Марић, *Преписка двојице младића*, стр. 222–223, 229. и 239.

¹⁵ Видети: Милош Црњански, „Војводини”, *Јединство*, год. I, бр. 46, Нови Сад, у среду 18. јуна 1919, стр. 1, Милош Црњански, „Иво Андрић”, *Јединство*, год. I, бр. 55, Нови Сад, у суботу 28. јуна 1919, стр. 6. и Милош Црњански, „Васпитање и револуције”, *Јединство*, год. I, бр. 66, Нови Сад, у суботу 12. јула 1919, стр. 2.

¹⁶ Марија Циндори-Шинковић, *Нова Европа 1920–1941: библиографија*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, стр. 34–42.

жанровској хибридности наликују Кашаниновом путопису „Париз”, који је у поднаслову одређен као „Писма војвођанској Омладини, да буде боља од својих добрих оцева”¹⁷, а чија су основна обележја лиризам („поетски путопис”), адресираност („поетска путописна епистола”) и репортерско извештавање („поетска путописна репортажа”). Поред жанровске поливалентности, оба путописа одликује контрапунктско смењивање реторичких регистара и временских планова, разарање каузалности и праволинијске хронологије приповедног тока и окретање асоцијативном принципу сужејног моделовања текста. Попут „Писама из Париза” Милоша Црњанског, чија су прва два приповедна сегмента посвећена Бечу и Минхену, први део текста „Париз” Милана Кашанина посвећен је Риједи и Венецији, као што се, у оба путописа, у најобимнијем сегменту описује Париз. Док су описи неба у Црњанским „Писмима из Париза” део шире теоријске концепције суматраизма: „Небеса разних предела, воде и траве, стресла су са мене све што беше страсно, болно и мутно; волим њих, и знам да је све остало само привиђење,”¹⁸ дотле је опис неба северне Италије у Кашаниновом путопису „Париз” – „славно талијанско небо је сасвим детињасто. Код нас је оно много дубље и мутније”¹⁹ – повезан са идејном и реторичком равни овог књижевног дела. Наиме, поред *ироније* и *аутоироније*, које су карактеристичне за Црњансков путопис (а чега нису лишени ни Кашанинови текстови), стилска доминанта Кашаниновог написа заправо је *контраст*. То је стилско средство којим Кашанин оперише и у многим потоњим радовима. Тако је Павле Зорић у огледу „Књижевник Милан Кашанин” запазио да „Кашанинова мисао и реченица блиске су ономе што бисмо у ширем смислу могли означити фигуром оксиморона,”²⁰ док је Јана Алексић у студији „Кашанинов однос према епској и лирској парадигми у српској књижевности”, приликом анализе Кашанинових есеја о Бранку Радичевићу и Јовану Скерлићу, као константу Кашаниновог разумевања српске књижевности издвојила „антиномично-комплементарне парове” („модернизам/постмодернизам”,

¹⁷ У библиографији Кашанинових часописних прилога коју је сачинила Иванка Удовички (видети фусноту бр. 73) нетачно је наведен поднаслов овог текста. Иванка Удовички наводи „Писма војвођанској омладини да буде боља од својих отаца”, а поднаслов заправо гласи „Писма војвођанској Омладини, да буде боља од својих добрих оцева”.

¹⁸ Милош Црњански, „Писма из Париза (VII). Finistere”, *Нова Европа*, књ. II, бр. 11, 1. јул 1921, стр. 432.

¹⁹ Милан Кашанин, „Париз”, *Јединство*, год. I, бр. 11, Нови Сад, у недељу 4. маја 1919, стр. 2.

²⁰ Павле Зорић, „Књижевник Милан Кашанин”, у: Милан Кашанин, *Камена открића. Случајна открића. Са Миланом Кашанином. О Милану Кашанину*, Изабрана дела, књ. 8, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 293-294.

„индивидуално/колективно”, „коперниканска очигледност/птоломејски привид”, „историјско/метафизичко”, „аристократско/грађанско”, „појам/осећај”²¹. У путопису „Париз” реч је о контрасту између чулности, с једне, и душе, с друге стране; између материјалног и духовног, конкретног и апстрактног, уживања и задовољства, односно патње, бола и трпљења; између оностраног (чија је синегдоха око) и ононостраног (чија је синегдоха душа); између површине и дубине, рационалног и ирационалног, коначно, између романске и словенске расе, Француза, с једне, и Словена, с друге стране. Милан Кашанин заправо је мислилац контраста: он промишља антагонизме културе, друштва и антиномије инхерентне западноевропском и источноевропском културном моделу. Аутоперцепција и самоодређење путописног ја (путописног субјекта) догађа се, како у Кашаниновом путопису „Париз”, тако и у Црњанскомом путопису-репортажи „Писма из Париза”, увек у опозицији према другом/другачијем субјекту. Отуда је тема словенства и промишљање словенске књижевне и културне традиције, али и савремене словенске уметности и њеног доживљаја у Западној Европи једна од кључних аналогичности на тематској равни између Кашаниновог и Црњансковог путописа.

Тематски комплекс, чија би кровна ознака била „словенство”, у тим путописима могао би се поделити на теме *бола* и *душе*. Дубина, бол, патња, духовност, душа, одлике су Словена, по мишљењу Милана Кашанина. Тако, пишући о Паризу, Милан Кашанин ће приметити „Он је сав од овога света. У њему се мало воли душа и не поштује се сиротиња и не трпи се бол”²², док ће о Французима изнети следећи суд: „Они су без сумње културни и васпитани и знам да су значајни: после Римљана и Грка, они су од свих тадањих варвара највише ваљда створили. Али су много више дух и тело него душа, имају генија, али не познају свечовека. Разумеју технику, и реч, и уживање, и меру, и новац, и рачун, – и воле јасност, и понос, и дух – али никад ни један од њих није осетио шта је то Демон, и мушко и сиротиња, и душа. Нису ни Христос ни Дионизос. Они су Аристотел и Петроније.”²³ Насупрот Французима, који су одређени као „тело и дух” и за које Кашанин везује ласцивност, чулност, путеност: „Француз не крије да воли женино тело. У хотелима нигде нема кревета за једно, него увек за двоје. Што је код других народа стидно, код њих

²¹ Видети: Јана Алексић, „Кашанинов однос према епској и лирској парадигми у српској књижевности”, *Призор: часопис за културну историју Јадра*, бр. 15, 2016, стр. 21.

²² Милан Кашанин, „Париз II”, *Јединство*, год. I, бр. 33, Нови Сад, у недељу 1. јуна 1919, стр. 2.

²³ *Нав. дело*, стр. 2.

није. Деца израна гледају наге кипове и слике, и мање се ужасавају голо-тиње него наши старији људи. Француз је ретко филистер, али је често буржоа,²⁴ налазе се Словени, за које се везује морална, духовна религи-озна снага, душа и бол. У допису „Писмо из Париза. Штампа – Уметничка изложба – Париз”, објављеном у *Јединству* 1. маја 1919. године, Кашанин је поводом југословенске уметности, представљене на изложби у Паризу, указао на чуђење странаца, проузроковано специфичношћу младе југо-словенске уметности:

Јер је та уметност наша млада, без традиција и тражи нешто ново, и хоће само душевно и јако. Нема тела на нашој изложби, већ само хероја. И нема пикантерије, већ бола. Тражи се не радост но смисао живота. Све је озбиљно и замишљено. Воли се само оно што је свето и честито.²⁵

На сличан начин, у обимној студији „Југословенска уметничка из-ложба у Паризу”, објављеној 22. јуна 1919. године у *Јединству*, Кашанин као једну од три основне карактеристике југословенског вајарства и сли-карства, поред побуне и идеје, издвојио је бол:

Тек сада, са Мештровићем, улази бол у свој својој снази у ликовну уметност – бол историјски, метафизичан, вечан – раван болу Буде, Христа, Бетовена и Достојевског. Мештровићеви *Хероји*, то је бол од неправде; *Удовице*, бол од живота; *Христос*, бол од света и људи; *Весталке*, бол од Бога и Смисла.²⁶

Аналогно Кашанину, који је запазио да деца у Француској „[...] и зра-на гледају наге кипове и слике и мање се ужасавају голотиње него наши старији људи,²⁷ Милош Црњански у „Писмима из Париза” приметио је:

Чим сам ушао и видео голуждраве анђеле, голе лепотице на рељефима у цркви, разумео сам све. Ох, кад бих још једном могао да распнем тог бледог, сухог јеврејина, којег су јевреји, пре хиљадуидеветстотина година распели. Кад бих могао целој словенској души, свој нашој такозваној 'рођености за патњу', да дам једну једину инјекцију латинизма, – али да недобијем Арцибашевљево прасе. У ту сврху треба основати Групу [...] [Правописне грешке нису исправљане, прим. М. Ћ.].²⁸

²⁴ Исто

²⁵ Милан Кашанин, „Писмо из Париза. Штампа – Уметничка изложба – Париз”, *Јединство*, год I, бр. 9, Нови Сад, у четвртак 1. маја 1919, стр. 1.

²⁶ Милан Кашанин, „Југословенска уметничка изложба у Паризу”, *Јединство*, год. I, бр. 50, Нови Сад, у недељу 22. јуна 1919, стр. 2.

²⁷ Видети фусноту бр. 21.

²⁸ Милош Црњански, „Писма из Париза III. Париз (1)”, *Нова Европа*, књ. II, бр. 4, 21. април 1921, стр. 157.

Бол, који је као карактеристику југословенске уметности издвојио Милан Кашанин, издвојиће и Милош Црњански, у (ауто)ироничном осврту на оновремену (југо)словенску литерарну продукцију: „Ниједан песник не јауче. То чине још само Словени. Овде људи давно знају да то нема смисла.”²⁹ Тако ће, пишући о болу, у „Писмима из Париза”, Црњански закључити. „Ја знам само да, ако баш треба неког волети, онда ћу волети оне који су највише патили. А то смо, засад, изгледа ми.”³⁰

Дивљење према Мештровићу, које је Црњански изразио у есеју „Вече код Мештровића”, објављеном у *Времени* 1932. године, када је Мештровића означио као „[...] највећ[ег] жив[ог] скулптор[а] у свету [...]”³¹, може се повезати са ставовима Милана Кашанина, из дописа „Југословенска уметничка изложба у Паризу” о историјском и метафизичком болу у Мештровићевој уметности, као и са нешто ранијим Кашаниновим одушевљеним поздрављањем Мештровићевог окретања од пластике тела ка изражавању монументалности душе у камену, из дописа „Писмо из Париза. Штампа - Уметничка изложба - Париз”, објављеном такође у *Јединству*:

Засебно као колос, стоји Мештровићево дело. Овај див уметнички је од недавна кренуо новим путем. Сасвим је напустио пластику тела, и узео да у камену изрази монументалност *душе*. Његови хероји и удовице показују да он зна, - као најбољи што су знали - да изрази лепоту тела. Али он то више неће. Јер тело није наше, словенско, српско. Наша је душа. Његове Богородице и Весталке показују тај његов нови пут.³²

Најинтригантнији сегмент путописа „Париз”, који представља саставни део тематског комплекса условно именованог „словенство”, заснован је на опозицији између Француза, с једне, и Срба и Руса, с друге стране. Иако описује уметнички живот, журналистику и архитектуру Париза, путопис „Париз” Кашанин завршава градацијски, кључном антитезом - насупрот француској окренутости телу, уживању, чулности стоји словенска исконска снага, разумевање човека и вера. Приликом описа

²⁹ Милош Црњански, „Писма из Париза V. Париз (3)”, *Нова Европа*, књ. II, бр. 6, 11. мај 1921, стр. 232.

³⁰ Милош Црњански, „Писма из Париза IV. Париз (2)”, *Нова Европа*, књ. II, бр. 5, 1. мај 1921, стр. 191.

³¹ Наведено према: Милош Црњански, „Вече код Мештровића”, у: *Есеји и прикази*, изабрали и приредили Бошко Петровић и Стојан Трећаков, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1991, стр. 388.

³² Милан Кашанин, „Писмо из Париза. Штампа - Уметничка изложба - Париз”, *Јединство*, год I, бр. 9, Нови Сад, у четвртак 1. маја 1919, стр. 1.

Венеције у првом наставку путописа он примећује: „После ће се свршити са Богом. Да се види да сам Славјанин,³³ док у епилогу другог наставка поздравља дан „пробуђења”, као дан Срба и Руса: „Дан пробужења долази. Да, ја верујем у дан Руса и Срба. Видим га већ. Није ни далеко... О, дане великог буђења, поздравља те један који се рађа.”³⁴

Кашанин, који је у Загребу 1917. године читао Достојевског и Мерешковског: „Сад читам *Записе из мртвог дома*, у оригиналу. А прочитао сам *Толстој и Достојевски*, студију (од 300 стр.) од Мерешковског,³⁵ у Паризу интензивно чита руске књижевнике и филозофе Шестова, Розанова и Ремизова и препоручује их пријатељу Светиславу Марићу:

Још увек утичу на ме савремени руски писци више но други. Шестова сам прочитао целог. Сад читам Розанова. Сећаш ли се, за њега смо прво чули од Милоша Ђурића? [...] За себе, опет, проучавам савремену руску уметност, и непрестано још читам Розанова: има тај братац до двадесет књига. [...] Пронашао сам опет једног новог руског писца: романисијера Ремизова. [...] Наручи преко којег књижара Љева Шестова из Берлина, на руском. Ишти прво каталог (ваљда преко Радићеве књижаре 'свеславенске'), јер су последња дела Шестовљева изашла тек ове године у Берлину. Али пази да узмеш свеске филозофске, а не литерарне – јер он пише и критике. Или натерај Семинар да их купи.”³⁶

У разговору са Марко Недићем Кашанин је оставио сведочанство о начину на који се у Паризу упознао са Лавом Шестовом:

Док сам студирао у Паризу често сам у библиотеци читао дела руских писаца, на руском, пошто сам руски и студирао. Читао сам и Шестовљева дела, сва до којих сам могао доћи. Једног дана, баш док сам читао неку његову књигу, пришла ми је једна млада девојка и започела разговор са мном. У једном тренутку питала ме је да ли бих волео да видим и да се упознам са Љевом Шестовом. Ја сам мислио да је он у Москви, изгледао ми је доста револуционаран, и рекао сам јој то. А она ми је одговорила да се он налази у Паризу и да ме она може упознати с њим. Питао сам како ће то извести. 'Лако, ја сам његова ћерка.' – одговорила ми је. Тако сам га и сурсео ускоро.³⁷

³³ Милан Кашанин, „Париз I”, *Јединство*, год. I, бр. 11, Нови Сад, у недељу 4. маја 1919, стр. 2.

³⁴ Милан Кашанин, „Париз II”, *Јединство*, год. I, бр. 33, Нови Сад, у недељу 1. јуна 1919, стр. 2.

³⁵ Милан Кашанин, Светислав Марић, *Преписка двојице младића*, стр. 95.

³⁶ *Нав. дело*, стр. 217, 221, 226. и 228.

³⁷ Марко Недић, „Разговори са Миланом Кашанином”, у: Милан Кашанин, *Камена открића. Случајна открића. Са Миланом Кашанином. О Милану Кашанину*, Изабрана дела, књ. 8, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 247-248.

Много више од књижевника и филозофа, на Кашанина у Паризу утицали су руски балетски уметници, оперски певачи, глумци, композитори, сликари и вајари, о чему је оставио податке у интервјуу Драгославу Адамовићу:

Открити у Паризу француске уметнике, није ништа необично, необично је открити у њему руске, као што се то мени догодило. За мојих студентских дана, од пролећа 1919. до 1923. видео сам балетску трупу Сергеја Дјагиљева, балерину Ану Павлову, композиторе Стравинског и Прокофјева, диригента Кусевицког, сликара Шагала, скулптора Задкина. Њихове представе, концерти, изложбе, лична познанства с некојима од њих, долазе у највеће доживљаје мога дугог века. Кад би ме неко питао шта ме је од уметничких творевина највише узбудило у животу, рекао бих: представа *Бориса Годунова* у Паризу у којој је певао Фјодор Шаљапин.³⁸

Не треба занемарити ни чињеницу да је Кашанинова супруга била Русиња.³⁹ Отуда, нимало необично, у последњем тексту објављеном у *Јединству* 21. маја 1921. године, „Две-три молбе руским предавачима”, Кашанин – поводом предавања руског публицисте Григорија Петрова „о души руског народа” (транскрибованог у подлистку новосадске *Заставе*) – предлаже руским предавачима да више не пишу и не говоре о Достојевском и Чехову, него да теме њихових излагања буду актуелније, да упознају Србе са модерном Русијом (Русијом XX века) и савременом руском књижевношћу, науком, музиком, периодиком, итд:

Када је реч о књижевности, наш свет нема ни појма о Шестову, Розанову, Ремизову, Бјелом, Блоку, и толиким другим филозофима, песницима и приповедачима. Прелазећи на музику, да Срби скоро ништа не знају ни о славној ’Петорици’, а не о Скрјабину, Стравинском и Прокофјеву. Споминићу часописе, да нису чули за ’Свет уметности’, ’Аполона’, ’Стара

³⁸ Драгослав Адамовић, „Милан Кашанин (1895-1981)”, у: Милан Кашанин, *Камена открића. Случајна открића. Са Миланом Кашанином. О Милану Кашанину, Изабрана дела*, књ. 8, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 271.

³⁹ „Тачним се указују запажања Предрага Вукадиновића, приређивача Преписке двојице младића, који је у предговору овој књизи написао „[...] најближи у Паризу, и то је чињеница, нису њему били Французи него Шпанци, као Унамуно, и Руси. Постао је задивљени и остао до краја живота одани сведок многоструког, у сваком погледу тријумфалног похода руске постоктобарске емиграције кроз европску културу. [...] И дружио се са Русима. Нема у писмима никаквог трага о залажењу у француска друштва. Има о руском. Шестова, чија дела је предано проучавао, успео је упознати преко његове ћерке, колегинице са факултета, залазио је редовно Заткину у атеље, уписао је на Сорбони руски језик, па књиге позајмљивао и читао у библиотеци ’Тургењева’, и на крају се чак и оженио, као да му је мало било Руса, једном Русињом.” Видети: Предраг Вукадиновић, „Предговор”, у: Милан Кашанин, Светислав Марић, *Преписка двојице младића*, стр. 28-29.

лета, 'Теразије', 'Музику' и безбројне алманахе и недељне листове.⁴⁰

Такође, аутор путописа „Париз” Словене најпре именује као „Словени”, да би на крају путописа било прецизирано да су у питању Срби и Руси. Аутор „Писама из Париза” помиње само Словене, али касније, у путопису „Љубав у Тоскани” експлицитно говори о Русима: „После страховите чулности и зверања, угашеним оком, у Паризу, са висине прозора мансардских, запевах изненада и спустих руке, опет, на драгу Русинску и Новгород, на хрпе руских новина и испупчену планину Балкана и над беднике Гогољеве.”⁴¹

„Писма из Париза” Милоша Црњанског наликују Кашаниновим дописима са Мировне конференције у Паризу, објављеним у *Јединству*, како по позитивном ставу према Чесима: „Досадно је и одвратно наше праскање. Не презирите их, али се угледајте на Чехе.”⁴², који се може повезати са Кашаниновим чланком „Чеси и Срби”: „Ако можете, разумите Чехе и када сами не можете, а оно не сметајте онима у нашем народу Срба, Хрвата и Словенаца који хоће на Чехе да се угледају, док још није доцкан,”⁴³ тако и по бризи за судбину Барање, о којој је Кашанин писао у чланцима „Бајски трокут” и „Баја и Барања”⁴⁴. О томе Црњански у „Писмима из Париза” вели:

Особито једно не заборавите, на које данас нико код нас не обраћа пажње.

⁴⁰ Милан Кашанин, „Две-три молбе руским предавачима”, *Јединство*, год. III, бр. 588, Нови Сад, у суботу 21. маја 1921, стр. 1.

⁴¹ Наведено према: Милош Црњански, „Љубав у Тоскани”, у: *Путописи, Сабрана дела Милоша Црњанског*, књ. 6, Приредили Роксанда Његуш и Стеван Раичковић, Просвета, Београд, Матица српска, Нови Сад, Младост, Загреб, Свјетлост, Сарајево, 1966, стр. 84.

⁴² Милош Црњански, „Писма из Париза IV. Париз (2)”, *Нова Европа*, књ. II, бр. 5, 1. мај 1921, стр. 191.

⁴³ Милан Кашанин, „Чеси и Срби”, *Јединство*, год. II, бр. 256, Нови Сад, у недељу 28. марта 1920, стр. 1.

⁴⁴ Кашанин је са великим интересовањем пратио одлуке мировне конференције које су се тицале његовог завичаја, Барање, при чему је критиковао немар, незаинтересованост и неспособност радикала, Пашића и Веснића, да би приметио „Срећом, влада Г. Давидовца је показала много интереса за ово питање тако да ћемо сада добити и троугао Баја-Алмаш-Сантово и град Печуј у Барањи, заједно с рудницима.” Милан Кашанин, „Баја и Барања”, *Јединство*, год. I, бр. 142, Нови Сад, у уторак 2. новембра 1919, стр. 1. Из преписке Милана Кашанина са Светиславом Марићем могу се извести закључци о личном ангажману Милана Кашанина у вези са питањем разграничења Барање „На Конференцији стојимо рђаво. Губимо Трст, Истру, много острва - Темишвар, Печуј, Бају, а канда и целу Барању. [...] Данас идем лично да нешто учиним за несретну Барању, ако није сасвим касно.” Видети: Милан Кашанин, Светислав Марић, *Преписка двојице младића*, стр. 144.

На Барању, са угљем. Могли смо је добити, прошле недеље, а што је слађе, с помоћу самих Маџара, комуниста, раденика, угљара. Могли смо је, кроз годину две, великодушно испразнити и вратити.⁴⁵

Аналогија између путописа „Париз” и „Писама из Париза” може се уочити и у критици нарави и менталитета, односно у замеркама које и Кашанин и Црњански упућују потреби српског народа да се без критичког отклона диви другима. Кашанин тако пише: „Треба да радимо самостално и моћно, као што доликује самосталном и моћном народу. Јер смо ми Срби моћан народ. Ако не по броју, и железници, и фабрикама, и палачама – а оно по души, и вери, и вољи за животом,⁴⁶ док Црњански запажа: „Немојте мислити да сад долази химна Француској. Нашто то вечито падање из љубави у љубав? Љубите себе. Нека нестане она животињска ’словенска’ жеђ за обожавањем.”⁴⁷

Сличност на тематском плану приметна је у критици менталитета српског народа у Војводини: његове лењости, равнодушности и пасивности. У Кашаниновом путопису „Париз” читамо:

Ми смо срећни што смо извесили наше заставе и што имамо прасе за свечарство. Ми чекамо изборе и грдимо Хрвате. [...] Главно нам је плата, и пиво, и новине, и посланици. О, знам ја, волимо ми правду, и културу, и лепоту, и част. Волимо ми рад. Али њега није доста волети: треба радити.⁴⁸

У Црњанскомом чланку „Војводини”, објављеном у *Јединству* те исте, 1919. године, читамо: „Ми смо расточили благо. Ми смо расејали гробове и цркве дуж Дунава. Ми смо угојили народ и научили га да спава. [...] Отаџбина је у опасности, да после страшне победе постане врт за нерадничаре и дембеле.”⁴⁹

Поред подударности у фрагментарној композицији, асоцијативном обликовању сижеа, наглој измени временских равни и аутоиронији, Кашанинов „Париз” и Црњанскова „Писма из Париза” повезују тематске константе, као што су опис француске штампе, уметничких изложби и париских улица. У доживљају париских улица код оба путописца доми-

⁴⁵ Милош Црњански, „Писма из Париза IV. Париз (2)”, *Нова Европа*, књ. II, бр. 5, 1. мај 1921, стр. 191.

⁴⁶ Милан Кашанин, „Париз I”, *Јединство*, год. I, бр. 11, Нови Сад, у недељу 4. маја 1919, стр. 2.

⁴⁷ Милош Црњански, „Писма из Париза IV. Париз (2)”, *Нова Европа*, књ. II, бр. 5, 1. мај 1921, стр. 189.

⁴⁸ Милан Кашанин, „Париз I”, *Јединство*, год. I, бр. 11, Нови Сад, у недељу 4. маја 1919, стр. 2.

⁴⁹ Милош Црњански, „Војводини”, *Јединство*, год. I, бр. 46, Нови Сад, у среду 18. јуна 1919, стр. 1

нира перцепција аутомобила (Кашанин: „Улице су вазда пуне, ускомешане и залармане. Аутомобили јуре и брује цео дан и ноћ. Њих има више но код нас бумбара, као што овај Париз има више, ваљда, споменика но код нас становника.”⁵⁰ Црњански: „Насред трга, око Пирамиде Наполеонове, врте се сјајни аутомобили. Не зато што техника напредује, него је то успомена на каруселе. Та сјајна звезда вртлога довољна је да цео град заволи вртлог звезда.”⁵¹) и споменика (Кашанин: „Париз, то је улица и музеј. Највише се виде споменици, жене и аутомобили.”⁵² Црњански: „Побеснели коњи споменика на Гран Палеу хоће да скоче доле.”⁵³).

У доживљају француског менталитета и код Кашанина и код Црњанског доминира перцепција ведрине, ласцивности и склоности уживању: „Французи су деца. Нигде нема толико смеха, игре, уживања и таштине као у Паризу,”⁵⁴ односно „У мирису Париза најлепше што сам осетио јесте: безгранична љубав и безбрижност.”⁵⁵ Чак и доследно лајтмотивско одвраћање од германофилства у „Писмима из Париза” („Оставите се наше најновије глупости: германофилства. [...] Немачка, и најидеалнија – а ње сад, сто година, неможе бити – за вратом нам је, и згазиће нас.”⁵⁶), наликује Кашаниновим препорукама пријатељу Светиславу Марићу да мање чита немачке, а више руске филозофе, које сматра мање спекулативним, ближим животу и осећају, а не апстракцији и мишљењу („Остави те твоје глупе Немце, и потражи Русе, Италијане, Шпањолце и друге ‘чудаке’. Без ширине – дубине нема!”⁵⁷).

Од Кашанинових књижевних прилога у *Јединству* по литерарној вредности издваја се и есеј „Београд и Загреб”. Попут путописа „Париз”, који почива на многоструким антиномијама, основно стилско средство у есеју „Београд и Загреб” (8. јун 1919. године) јесте *контраст*. Оглед је

⁵⁰ Милан Кашанин, „Париз II”, *Јединство*, год. I, бр. 33, Нови Сад, у недељу 1. јуна 1919, стр. 2.

⁵¹ Милош Црњански, „Писма из Париза III. Париз (1)”, *Нова Европа*, књ. II, бр. 4, 21. април 1921, стр. 155.

⁵² Милан Кашанин, „Париз II”, *Јединство*, год. I, бр. 33, Нови Сад, у недељу 1. јуна 1919, стр. 2.

⁵³ Милош Црњански, „Писма из Париза III. Париз (1)”, *Нова Европа*, књ. II, бр. 4, 21. април 1921, стр. 156.

⁵⁴ Милан Кашанин, „Париз II”, *Јединство*, год. I, бр. 33, Нови Сад, у недељу 1. јуна 1919, стр. 2.

⁵⁵ Милан Кашанин, „Париз II”, *Јединство*, год. I, бр. 33, Нови Сад, у недељу 1. јуна 1919, стр. 2.

⁵⁶ *Нав. дело*, стр. 189.

⁵⁷ Милан Кашанин, Светислав Марић, *Преписка двојице младића*, стр. 215.

заснован на сучељавању Београда и Загреба као акције и контемплације, инстинкта и васпитања; реда, разума, рачуна, добитка и маштања, снови; живаца и памети, цивилизованог буржуја и интелигентног сељака; слике и монумента; града у којем су „људи сређени колико-толико”⁵⁸ и града у којем је „дика бити занесен, настран и луд”⁵⁹, итд. Поред стилских аналогичности (контрастирања слика и појмова), путопис „Париз” и есеј „Београд и Загреб” повезује за Кашанина карактеристична тема душе. Тако, аутор есеја „Београд и Загреб” закључује: „И душе су им друкчије. Душа Загреба као да је негде скривена, вероватно у некој долини испод Сљемена, крај потока, у хладу - и онда сања. Она је жена. [...] А дух Београда је у висини, на брегу, у сунцу и ветру. Он је мушко, показује се лако, и виче на сав глас.”⁶⁰ Разматрајући специфичне жанровске карактеристике фељтона, Кашанин увиђа да је „тешко рибару у мрежи заграбити воде, а још теже фељтонисту заробити речима душу од два града.”⁶¹

Опису неба северне Италије из путописа „Париз”⁶² одговара опис неба Београда и Загреба који упућује на непомирљиве несагласности два града: „Београд и Загреб досад нису имали једно небо, ни један ваздух, ни једну земљу. Они су личили на две собе међусобно одељене. Како онда да њихови људи буду исти? И нису исти.”⁶³ Као симболи Београда и Загреба фигурирају Јован Скерлић и Антун Густав Матош, чије поређење по супротности додатно подвлачи антагонизам иманентан релацији Београда и Загреба, будући да је однос ове двојице књижевних критичара обележила оштра полемика.⁶⁴

⁵⁸ Милан Кашанин, „Београд и Загреб”, *Јединство*, год. I, бр. 39, Нови Сад, у недељу 8. јуна 1919, стр. 2.

⁵⁹ *Нав. дело*.

⁶⁰ *Исто*

⁶¹ *Исто*

⁶² Видети фусноту бр. 20.

⁶³ Милан Кашанин, „Београд и Загреб”, *Јединство*, год. I, бр. 39, Нови Сад, у недељу 8. јуна 1919, стр. 2.

⁶⁴ Антун Густав Матош аутор је есеја „Два града” (објављеног у *Хрватској слободи*, 12. марта 1910. године), у којем пише о Београду и Загребу, нижући поређења по супротности карактеристична и за Кашанинов стил у есеју „Београд и Загреб”: „Загреб има лијепе куће и станове, Београд их нема - барем не у толикој мјери. Београд има електрични трамвај - Загреб га нема. Загреб има доста лијепих јавних сала за концерте и јавне продукције, Београд их нема. У Београду је месо јефтино, у Загребу скупо. Београд има домаћу династију, Загреб ријетко кад има домаћег бана. У Загребу се говори њемачки, у Београду више француски. У Београду има жена премало, у Загребу одвише. Загреб има Југославенску, Београд - Турин 'Југославенског Пиемонта' има Српску Академију. Загреб има оперу, Београд тек орфеум,

У писму Васе Стајића Милану Кашанину од 23. новембра 1917. године Стајић помиње Кашанину и њему заједнички „култ Матоша“⁶⁵. То Стајићево мишљење, када је Кашанин у питању, требало би за нијансу кориговати. Из есеја „Венцелидес и Матош“, објављеног 1918. године у *Књижевном Југу*, јасно видимо да је Кашанин Матоша ценио као „великог мајстора речи“, „јаку лирску природу“; као писца „чије се име највише помињало у хрватској књижевности за последњих десетак година“; као књижевника за којег је јасно „да је створио читаву 'школу' која је писала његовим стилем и живела његовим животом, и да је постао прави *рави* литерарне омладине“, али којег је Кашанин означио и као каприциозног фељтонисту „жучног козера, који је уз ширину духа имао и нечег пеливанског у себи“; жучног лармацију који „није имао јасне циљеве пред собом“ и чији су „идеали били небулозни“; те као нервозног занесењака који је „противнике радије тукао каламбурима него аргументима“. Ипак, за Кашанина Матош представља и „симбол предратне Хрватске“⁶⁶, о чему ће, годину дана касније, на идентичан начин писати у есеју „Београд и Загреб“⁶⁷: „Зар Скерлић није симбол Београда и предратне Србије? И зар Матош није слика Загреба и предратне Хрватске?“⁶⁸

Као сарадник новосадског *Јединства* у периоду од 1919. до 1921. године, Кашанин је објављивао жанровски различите прилоге⁶⁹. Најброј-

назван опером. Београд има љепши положај, Загреб - околицу.” Видети: Антун Густав Матош, „Два града”, у: *Одабрани текстови*, Школска књига, Загреб, 1952, стр. 117-118.

⁶⁵ Видети: „Васа Стајић - Милану Кашанину”, у: *О Црњанском: архивалије*, приредили Стојан Трећаков и Владимир Шовљански, Матица српска, Нови Сад, 1993, стр. 11.

⁶⁶ Сви наводи из Кашаниновог есеја „Венцелидес и Матош” преузети су из следећег издања: Милан Кашанин, „Венцелидес и Матош”, у: *Сусрети и писма. Пронађене ствари. Мисли*. Изабрана дела, књ. 6, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 223-225.

⁶⁷ Девет година пре Кашанина, у есеју „Два града”, Матош је закључио „Како је Загреб видљив симбол наше, а Београд српске интелигенције, политике и друштвеног живота, наша племенска сличност и - још више - разлике! - највидљивија је у животу и спољашњости та два главна града.” Наведено према: Антун Густав Матош, „Два града”, у: *Одабрани текстови*, Школска књига, Загреб, 1952, стр. 117.

⁶⁸ Милан Кашанин, „Београд и Загреб”, *Јединство*, год. I, бр. 39, Нови Сад, у недељу 8. јуна 1919, стр. 2.

⁶⁹ Приликом анализе текстова Милана Кашанина у обзир су узети само они Кашанинови часописни прилози пописани у библиографији коју је сачинила Иванка Удовички (Иванка Удовички, „Библиографија”, у: Иванка Удовички, *Књижевни критичар Милан Кашанин*, Институт за књижевност и уметност - „Вук Караџић”, Београд, 1982, стр. 267-271). Упркос свести о непрецизности и недовољности сваке библиографије, па тако и библиографије Иванке Удовички, истраживањима су обухваћени само текстови Милана Кашанина за које је ауторство потврђено и несумњиво. На основу текста: Милан Кашанин, „Случај Др. Душана Радића”, *Јединство*, год. II, бр. 394, Нови Сад, у недељу 19. септембра, 1920,

нији су његови дописи са мировне конференције у Паризу, који су били изузетно привлачни због актуелности тематике и непосредности извештавања о одлукама пресудним за будућност државе Срба, Хрвата и Словенаца.

Поред прилога политичке садржине, у органу Демократске странке *Јединству*, Кашанин је објавио текстове незанемарљиве литерарне вредности, у које спадају, пре свега, путопис „Париз”, као и есеј „Београд и Загреб”. Упркос чињеници да је његова мотивација за сарадњу у *Јединству* била првенствено материјалне природе,⁷⁰ ипак се из чланака објављених у новосадском органу Демократске странке може понешто закључити и о његовој идеолошкој оријентацији (приврженост демократама, полемика са радикалима). У тим чланцима он износи и прогнозе нових, модерних струјања у ликовној и књижевној уметности, те размишљања о инкорпорирању елемената нових поетика у властити књижевни и књижевнокритички израз. Стога, не може се прихватити тврдња Иванке Удовички како „сарадња у *Јединству* писца *Пијане земље* има више историјски значај него ли неку апсолутнију књижевну вредност”,⁷¹ будући да је, поред публицистичких прилога мањег обима и занемарљивог естетског домета (али несумњивог значаја за проучаваоце политичке историје), Кашанин у *Јединству* објавио и прилоге завидне уметничке вредности. Овде превходно мислимо на есеј „Београд и Загреб” и путопис „Париз”. Тај Кашанинов путопис-фељтон по жанровским, стилским, поетичким карактеристикама, али и месту које заузима у историји српске

стр. 3, може се доћи до податка да је Кашанин био члан редакције револуционарног листа *Пијемонт* 1912. године, те се, самим тим, може претпоставити да се јављао и као сарадник овог листа, док је у библиографији Иванке Удовички, у одељку „Сарадња у периодичној штампи”, 1912. година празна, без иједног пописаног прилога. Исто тако, у приређивачким напоменама у књизи: Милан Кашанин, Светислав Марић, *Преписка двојице младића*, стр. 138, забележено је да је Милан Кашанин био сауредник *Српског листа*, тако да се може претпоставити да је и писао за *Српски лист*. Врло је вероватно да и у самом *Јединству* има више Кашанинових текстова, али се то не може са сигурношћу тврдити. Упркос претпоставкама о ауторству појединих прилога у овим периодичним публикацијама, у раду су анализирани само прилози обухваћени библиографијом Иванке Удовички.

⁷⁰ Кашанин у писму Светиславу Марићу експлицитно сведочи о томе да, уколико би имао финансијски обезбеђену egzистенцију, за новине уопште не би писао: „Замераш ми неки увод у чланку о југословенској изложби. Ако можеш да ми пошљеш сваког месеца 350 динара, нећу никад ни реда написати у новине.” Видети: Милан Кашанин, Светислав Марић, *Преписка двојице младића*, стр. 158.

⁷¹ Иванка Удовички, *Књижевни критичар Милан Кашанин*, стр. 24.

књижевности⁷² може се одредити као модернистичко разарање идеала чисте форме и прецизне жанровске диференцијације, искушавање захтева нормативне поетике, али и као наговештај схватања уметности и креативне примене ових схватања (тј. њихове транспозиције у литерарну форму) аутора који ће – надилажењем стилско-формацијских подела и ограничења – револуционарно изменити токове развоја српске (лирске) прозе, као што је то учинио Кашанинов савременик Милош Црњански.

Извори

- Кашанин 1919: Милан Кашанин. „Писмо из Париза. Штампа – Уметничка изложба – Париз”. *Јединство*. Нови Сад. Год I. Бр. 9. У четвртак 1. маја 1919. 1.
- Кашанин 1919а: Милан Кашанин. „Париз”. *Јединство*. Нови Сад. Год. I. Бр. 11. У недељу 4. маја 1919. 2.
- Кашанин 1919б: Милан Кашанин, „Париз II”, *Јединство*. Нови Сад. Год. I. Бр. 33. У недељу 1. јуна 1919. 2.
- Кашанин 1919в: Милан Кашанин. „Београд и Загреб”. *Јединство*. Нови Сад. Год. I. Бр. 39. У недељу 8. јуна 1919. 2.
- Кашанин 1919г: Милан Кашанин. „Југословенска уметничка изложба у Паризу”. *Јединство*. Нови Сад. Год. I. Бр. 50. У недељу 22. јуна 1919. 2.
- Кашанин 1919д: Милан Кашанин, „Баја и Барања”, *Јединство*. Нови Сад. Год. I. Бр. 142. У уторак 2. новембра 1919. 1.
- Кашанин 1920: Милан Кашанин. „Чеси и Срби”. *Јединство*. Нови Сад. Год. II. Бр. 256. У недељу 28. марта 1920. 1.
- Кашанин 1920а: Милан Кашанин. „Случај Др. Душана Радића”. *Јединство*. Нови Сад. Год. II. Бр. 394. У недељу 19. септембра, 1920. 3.
- Кашанин 1921: Милан Кашанин. „Две-три молбе руским предавачима”. *Јединство*. Нови Сад. Год. III. Бр. 588. У суботу 21. маја 1921. 1.
- Кашанин, Марић 1991: Милан Кашанин, Светислав Марић. *Преписка двојице младића*. Приредио Предраг Вукадиновић. Нови Сад: Матица српска. 1991.
- Кашанин 2004: Милан Кашанин. „Петар Коњовић”. У: Милан Кашанин, *Сусрети и писма. Пронађене ствари. Мисли*. Изабрана дела. Књ. 6. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. 117-137.

⁷² Путопис „Париз” објављен је две године пре путописа „Писма из Париза” Милоша Црњанског.

- Кашанин 2004а: Милан Кашанин. „Венцелидес и Матош”. У: Милан Кашанин, *Сусрети и писма. Пронађене ствари. Мисли*. Изабрана дела. Књ. 6. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. 2004. 223-226.
- Матош 1952: Антун Густав Матош. „Два града”, у: Антун Густав Матош, *Одабрани текстови*. Загреб: Школска књига. 117-121.
- Стајић 1993: Васа Стајић. „Васа Стајић - Милану Кашанину”. У: *О Црњанском: архивалије*. Приредили Стојан Трећаков и Владимир Шовљански. Нови Сад: Матица српска. 1993. 10-11.
- Црњански 1919: Милош Црњански. „Војводини”, *Јединство*. Нови Сад. Год. I. Бр. 46. Нови Сад. У среду 18. јуна 1919. 1.
- Црњански 1919: Милош Црњански. „Иво Андрић”, *Јединство*. Нови Сад. Год. I. Бр. 55. У суботу 28. јуна 1919. 6.
- Црњански 1919: Милош Црњански. „Васпитање и револуције”, *Јединство*. Нови Сад. Год. I. Бр. 66. У суботу 12. јула 1919. 2.
- Црњански 1921: Милош Црњански. „Писма из Париза I. Беч”, *Нова Европа*. Загреб. Књ. II. Бр. 2. 1. април 1921. 75-79.
- Црњански 1921: Милош Црњански. „Писма из Париза. München”, *Нова Европа*. Загреб. Књ. II. Бр. 3. 11. април 1921. 111-114.
- Црњански 1921: Милош Црњански. „Писма из Париза III. Париз (1)”, *Нова Европа*. Загреб. Књ. II. Бр. 4. 21. април 1921. 154-157.
- Црњански 1921: Милош Црњански. „Писма из Париза IV. Париз (2)”, *Нова Европа*. Загреб. Књ. II. Бр. 5. 1. мај 1921. 188-192.
- Црњански 1921: Милош Црњански. „Писма из Париза V. Париз (3)”, *Нова Европа*. Загреб. Књ. II. Бр. 6. 11. мај 1921. 231-235.
- Црњански 1921: Милош Црњански. „Писма из Париза VI. Париз (4)”, *Нова Европа*, Загреб. Књ. II. Бр. 9. 11. јун 1921. 351-356.
- Црњански 1921: Милош Црњански. „Писма из Париза VII. Finistère”, *Нова Европа*, Загреб. Књ. II. Бр. 11. 1. јул 1921. 427-437.
- Црњански 1966: Милош Црњански. „Љубав у Тоскани”. У: *Путописи*. Сабрана дела Милоша Црњанског. Књ. 6. Приредили Роксанда Његуш и Стеван Раичковић. Београд: Просвета. Нови Сад: Матица српска. Загреб: Младост. Сарајево: Свјетлост. 69-219.
- Црњански 1991: Милош Црњански. „Вече код Мештровића”. У: *Есеји и прикази*. Изабрали и приредили Бошко Петровић и Стојан Трећаков. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада. 388-391.

- Адамовић 2004: Драгослав Адамовић. „Милан Кашанин (1895-1981)”, у: Милан Кашанин, *Камена открића. Случајна открића. Са Миланом Кашанином. О Милану Кашанину*, Изабрана дела. Књ. 8. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. 269-272.
- Алексић 2016: Јана Алексић. „Кашанинов однос према епској и лирској парадигми у српској књижевности”. *Призор: часопис за културну историју Јадра*. Лозница. Бр. 15. 2016. 21-30.
- Бикички 1983: Мр Милана Бикички. „Једно необјављено писмо Петра Коњовића”. *Зборник Матице српске за друштвене науке*. Нови Сад. Бр. 74. 1983. 167-170.
- Бикички 1983а: Милана Бикички. „Петар Коњовић, оснивач и власник књижарско-издавачког завода ‘Напредак’”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. Нови Сад. Књ. 31. Св. 2. 1983. 299-307.
- Бикички 1989: Милана Бикички. „Петар Коњовић и Матица српска”, у: *Живот и дело Петра Коњовића: зборник радова са научног скупа одржаног од 25. до 27. октобра 1983, поводом 100-годишњице композиторовог рођења*. Уредник Димитрије Стефановић. Београд: САНУ. 1989. 105-116.
- Вукадиновић 1991: Предраг Вукадиновић. „Предговор”. Милан Кашанин, Светислав Марић, *Преписка двојице младића*. Приредио Предраг Вукадиновић. Нови Сад: Матица српска. 1991. 7-44.
- Зорић 2004: Павле Зорић. „Књижевник Милан Кашанин”. У: Милан Кашанин, *Камена открића. Случајна открића. Са Миланом Кашанином. О Милану Кашанину*, Изабрана дела. Књ. 8. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. 293-299.
- Мосусова 1971: Надежда Мосусова (прир.). „Преписка између Петра Коњовића и Тихомира Остојића”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. Нови Сад. Књ. 19. Св. 1. 1971. 153-170.
- Недић 2004: Марко Недић. „Разговори са Миланом Кашанином”. У: Милан Кашанин, *Камена открића. Случајна открића. Са Миланом Кашанином. О Милану Кашанину*, Изабрана дела. Књ. 8. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. 237-255.
- Попов 1983: Душан Попов. „Листови Демократске странке. Јединство”. *Српска штампа у Војводини 1918-1941*. Нови Сад: Матица српска. 46-59.

- Удовички 1982: Иванка Удовички. *Књижевни критичар Милан Кашанин*. Београд: Институт за књижевност и уметност - „Вук Караџић”.
- Циндори-Шинковић 2010: Марија Циндори-Шинковић. *Нова Европа 1920-1941: библиографија*. Београд: Институт за књижевност и уметност. 2010. 34-42.

MILAN KAŠANIN'S TEXTS IN *JEDINSTVO* (1919-1921)

Milica Ćuković

Summary: In this paper some Milan Kašanin's texts are being analyzed, published in the magazine „Jedinstvo” from Novi Sad in a period of time from 1919. to 1921. In most cases named as a „permanent correspondent” or „special correspondent”, Milan Kašanin, who studied History of Art and Comparative History of literature, published in „Jedinstvo” his reports from a peace conference held in Paris, and he also published an interview with a politician Ante Tresić Pavičić along with some articles of a quite literary value - „Paris” travelogue and „Belgrade and Zagreb” essay. This paper gives a detailed comparison between the travelogues „Paris” by Milan Kašanin, published in *Jedinstvo* in 1919. and the travelogue „The letters from Paris” by Miloš Crnjanski, published in the magazine *New Europe* in Zagreb in 1921. This comparison points out to analogies of thematically motivated, stylistic and poetic grounds between the travelogues of Milan Kašanin and Miloš Crnjanski. Contrast, the fundamental stylistic mean of Milan Kašanin's travelogue can be also seen and analyzed in „Belgrade and Zagreb” essay. The purpose of this paper would be pointing out to a great literary value of Milan Kašanin's articles published in „Jedinstvo”, as well as emphasizing the literary-historical significance of the travelogue „Paris”, especially by the comparison of the travelogue „The letters from Paris” by Miloš Crnjanski, published two years later.

PRILOZI MILANA KAŠANINA U NOVOSADSKOM *JEDINSTVU* (1919-1921)

Milica Ćuković

Sažetak: U radu se analiziraju tekstovi Milana Kašanina, objavljeni u novosadskom „organu Demokratske stranke”, *Jedinstvu*, u periodu od 1919. do 1921. godine. Najčešće imenovan kao „stalni dopisnik” ili „speci(j)alni

dopisnik”, Milan Kašanin, koji u Parizu boravi tokom studija, u Jedinstvu objavljuje izvještaje sa mirovne konferencije u Parizu, intervju sa političarom Ante Tresićem Pavičićem, ali i članke zavidne literarne vrijednosti - putopis „Pariz” i esej „Beograd i Zagreb”. U radu se detaljno porede putopis „Pariz” Milana Kašanina, objavljen u Jedinstvu 1919. godine i putopis „Pisma iz Pariza” Miloša Crnjanskog, objavljen u zagrebačkom časopisu Nova Evropa 1921. godine, pri čemu se, u ovom poređenju, izdvajaju analogije na tematsko-motivskom, stilskom i poetičkom planu između putopisa Milana Kašanina i putopisa Miloša Crnjanskog. Osnovno stilsko sredstvo putopisa Milana Kašanina - kontrast - uočava se i analizira i u eseju „Beograd i Zagreb”. Cilj ovog rada bilo bi ukazivanje na visoku književnu vrijednost prilogâ Milana Kašanina objavljenih u Jedinstvu, kao i isticanje književnopovijesnog značaja putopisa „Pariz”, posebno kroz poređenje sa dvije godine kasnije objavljenim putopisom „Pisma iz Pariza” Miloša Crnjanskog.

